

Ἔνα «σημείωμα» τοῦ ἁγίου Νεοφύτου Ἐγκλείστου
περὶ τῆς μοναχικῆς κουρᾶς μετὰ τὴ χειροτονία

Θεόδωρος Ξ. Γιάγκου

Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

Ἔχουν παρέλθει σχεδόν τριάντα χρόνια ἀπὸ τότε πού ἡ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου Ἐγκλείστου ἀνέλαβε τὴν ἐπαινετὴ πρωτοβουλία, σέ συνεργασία μὲ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ καὶ Φιλοσοφικῶν Σχολῶν τῆς Ἑλλάδος, νά ἐκδοθεῖ τὸ σύνολο τῶν ἔργων τοῦ σπουδαιότερου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα καὶ πατρός τῆς Κύπρου κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Εἶχαν προηγηθεῖ φιλότιμες πραγματικὰ προσπάθειες ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἁγίου ἀπὸ σπουδαίους «Νεοφυτολόγους», ὅπως π.χ. οἱ: Ἰωάν. Χατζηϊωάννου, Ἰωάν. Τσικνόπουλλος, Βενέδικτος (ἀρχιμ. Παῦλος) Ἐγγλεζάκης, Μ. – Η. Congourdeau ὅλοι αὐτοὶ καὶ ἄλλοι ἀξιόλογοι ἐρευνητὲς προετοίμασαν, θά ἔλεγα, τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἁγίου.

Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκδόσεως ἀκολούθησαν ἐπιστημονικὰ συνέδρια, συντάχθησαν εἰδικὲς μελέτες, ἐκπονήθησαν μεταπτυχιακὲς ἐργασίες καὶ διατριβές, ἐνῶ ἡ Ἱερά Μονὴ σέ συνεργασία καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ προχώρησε καὶ σέ νέα ἐκδοσὴ, μὲ νεοελληνικὴ μετάφραση καὶ σχόλια (ἴδιη κυκλοφόρησαν οἱ ἕξι ἀπὸ τοὺς δεκατρεῖς τόμους), καθὼς καὶ σέ διορθώσεις λαθῶν τοῦ κριτικοῦ κειμένου, ὀφειλομένων κατὰ τὸ πλεῖστον σέ παραναγνώσεις τῶν χειρογράφων. Τὸ ἔργο τῆς διορθώσεως ἀνέλαβαν καὶ πάλι οἱ ἴδιοι κριτικοὶ ἐκδότες (ἔχοντας πλέον περισσότερες γνώσεις γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Νεοφύτου), ἐνῶ γιὰ τὴ σύνταξιν τῶν σχολίων καὶ γιὰ τὴν ἐκπόνησιν τῆς νεοελληνικῆς μεταφράσεως προστέθηκαν καὶ νέοι ἐπιστήμονες.

Ἵστερα, ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴ μακρόχρονη ἐπιστημονικὴ κατάθεσι, ἦταν φυσικὸ νά πιστεύουμε ὅτι δὲν εἶναι πιθανόν νά ὑπάρχουν ἄλλα ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Ἁγίου. Βεβαίως, ὁ ἴδιος ὁ Νεόφυτος στὴν *Τυπικὴ Διαθήκη*, κατονομάζει, πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὅλα τὰ ἔργα του, δηλαδὴ τίς δεκαεῖς «μικρὲς καὶ μεγάλες βίβλους», μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ κείμενα τὰ ὁποῖα θεω-

ροῦνται σήμερα χαμένα¹. Ὡστόσο, ὑπάρχει πάντοτε ἓνα περιθώριο γιά ἐκπλήξεις, ὡς πρὸς τὰ ἀπωλεσθέντα ἔργα τοῦ Ἁγίου. Τὰ διασωθέντα, μείζονα καὶ ἐλάσσονα κείμενα τοῦ Ἁγίου, ἐκδόθηκαν στὴν ἐξάτομη (ὁ τελευταῖος τόμος εἶναι τὰ εὐρετήρια) σειρὰ τῶν Ἀπάντων.

Στὰ ἐλάσσονα κείμενα περιλαμβάνονται ἐπιστολές καὶ μεμονωμένοι λόγοι τοῦ Ἁγίου (βλ. τ. Ε' τῶν Συγγραμμάτων), χωρὶς νὰ συμπεριλαμβάνεται ἓνα σύντομο κανονικὸ κείμενο τοῦ Ἁγίου, πού περιέχεται σέ δύο κώδικες: Ἁγίου Σάβα 366, τοῦ 13ου αἰ., φ. 23rv καὶ Βιέννης Phil. gr. 330, τοῦ 14ου αἰ., φ. 132v μαζί μέ συναφεῖς θέσεις πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἑνὸς μὴ κατανομαζομένου (Κωνσταντινουπολίτη;) πνευματικοῦ πατέρα, σχετικῶν μέ τὴν κουρά μετά τὴ χειροτονία. Μέ τό σημείωμά του ὁ Νεόφυτος συμμετέχει σέ ἓνα διάλογο πού κρατήθηκε ζωντανός γιά πολλοὺς αἰῶνες τόσο στό κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας ὅσο καὶ στὴν περιφέρεια. Τὰ κείμενα εἶναι τὰ ἑξῆς:

(φ23r)«*Συνοδικαὶ λύσεις καὶ προτροπαὶ περὶ μεγαλοσχημῶν τοῦ λειτουργεῖν.*

1. *»Ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαος, ὁ ἀπὸ τῆς (φ23v) βασιλείας Λέοντος τοῦ Φιλοσόφου καὶ μέχρι τῆς βασιλείας Ρωμανοῦ τοῦ Γέροντος, μετὰ τῆς περὶ αὐτόν (κώδ. αὐτοῦ) ἀγίας ἐξεῖπεν συνόδου περὶ τῶν ἀποκειραμένων μεγαλοσχημῶν μοναχῶν, ὅτι ἡ χάρις χάριν οὐκ ἐκδιώκει, ἀλλὰ καὶ ἀγιάζει μᾶλλον καὶ συνιστᾷ καὶ φωτίζει δι' ὃ καὶ τοὺς ἀποκειρομένους μεγαλοσχημοὺς οὐ χρεὶ ἀπειργεῖν τῆς θείας λειτουργίας, κἂν καὶ τις ἴσως κανὼν εὐρεθῆ ἀπειργῶν αὐτοῦς· ἁμαρτία γάρ καὶ μόνη ἀπειργεῖ τῆς θείας λειτουργίας καὶ οὐχὶ τοῦ μεγάλου σχήματος ὁ ἀγιασμός.*

2. *»Προτροπή ἑτέρα Καὶ αὐθις ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰω(άννης) ὁ Καματηρός, ὁ ἐπὶ (κώδ. ὑπό) τῆς βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Ἀγγέλου, ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ καθηγουμένου τῆς ἐν τῇ Πέτρᾳ μονῆς, εἶ γε χρεὶ λειτουργεῖν οὐς ἀπέκειρε μεγαλοσχημοὺς δύο μοναχοὺς, Ἀντώνιον καὶ Διονύσιον, προετρέψατο, ἅμα τῇ συνόδῳ αὐτοῦ, ὅπως ἀκωλύτως λειτουργοῦσι καὶ ἀνεμποδίστως.*

3. *»Εἶτα καὶ τινος πνευματικοῦ πατρός προτροπή Κἀγὼ τοῖς προλεχθεῖσι θείοις ὄροις ἐπόμενος προτρέπομαι σὺ τῷ ἱερομονάχῳ καὶ πνευματικῷ μου τέκνῳ*

¹. *Τυπικὴ Διαθήκη*, ἐκδ. Ἰωάν. Ε. Στεφανής, Ἁγίου Νεοφύτου Συγγράμματα, τ. Β', Πάφος 1998, σ. 41.

Θεοστηρίκτω ἱερουργεῖν ἀκωλύτως καί ἀκριματίστως· καί ὅσον ἀπό τοῦ μεγάλου σχήματος μηδαμῶς ἀπείργεσθαι, καθὼς καί ἀνωτέρω συνοδικῶς οἱ θεῖοι ἱεράρχαι διακελεύσαντο· καὶ γὰρ πρὸς ἀσφάλειαν ἔγραψα ταῦτα.

4. »Ἐγὼ δὲ ὁ εὐτελής μοναχὸς ἔγκλειστος Νεόφυτος ἐντυχὼν ταῦτα ἐν τινι σχεδάρῳ διακομισθέντι ἀπὸ τῆς βασιλευούσης πόλεως παρὰ τοῦ μακαρίου μου ἀνταδέλφου Ἰωάννου Χρυσοστομίτου, οὐ παρῆκα τῇ λήθῃ καταποθῆναι, ἀνήγαγον δὲ μᾶλλον ταῦτα πρὸς εὐκαιρον παρηγορίαν τοῖς χρήζουσιν, ὅπως καὶ ὑμεῖς διὰ τὴν ἀγάπην εὐχεσθαι ὑπὲρ ἡμῶν».

Καὶ τὰ τέσσερα κείμενα δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Κ. Χατζηγάλη² με βάση τὸν κώδικα τῆς Βιέννης, ἐνῶ ἐμεῖς ἐδῶ τὰ δημοσιεύουμε με βάση τὸν ἀρχαιότερο κώδικα, αὐτὸν τοῦ Ἁγίου Σάβα. Βεβαίως μεταξύ τους δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνο ἐλάχιστες διαφορές.

Οἱ πληροφορίες πού μᾶς δίνουν τὰ τέσσερα αὐτὰ κείμενα μποροῦν νὰ στοιχειοθετήσουν τὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὸς πού προκάλεσε τὴ σύνταξί τους ἦταν ὁ Ἰωάννης Χρυσοστομίτης, ὁ ὁποῖος ὄντας στὴν Κωνσταντινούπολη θέλησε νὰ πληροφορηθεῖ ἐὰν ἡ μεγαλοσχημία τῶν ἱερέων καὶ τῶν διακόνων συνεπάγεται τὴν «ἀργία» τῆς ἱερωσύνης, ἴσως γιὰ καὶ τὸν ἴδιο, ὡς καθηγούμενο μονῆς, τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ θέμα. Γιὰ τὸ ζήτημα εἶχε στή διάθεσί του δύο συνοδικές ἀποφάσεις (αὐτὴ ἐπὶ Ἰωάννη Καματηροῦ ἦταν πολὺ πρόσφατη) καὶ τὴ γνώμη ἑνὸς πνευματικοῦ πατρὸς.

Τὰ κείμενα τῶν πατριαρχῶν Νικολάου Α' Μυστικοῦ (901-907, 912-925) καὶ τοῦ Ἰωάννη Καματηροῦ (1198-1206), μαζί με τὴν «προτροπή» τοῦ ἀγνώστου πνευματικοῦ πατέρα περιέχονται καὶ στὸν κώδικα τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 181, τοῦ 13ου αἰῶνα, φ.61r, καὶ προφανῶς αὐτὰ ὑπῆρχαν καὶ στὸ «σχεδάριον» πού ἔφερε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Κύπρον ὁ ἀνταδελφός τοῦ Νεοφύτου Ἰωάννης Χρυσοστομίτης. Στὴ συνέχεια προστέθηκε ἀπὸ τὸν Νεόφυτο τὸ κείμενό του διατυπωμένο σὲ πρῶτο πρόσωπο ὡς ἔκφραση τῆς προσωπικῆς του θέσης. Ἡ δεδηλωμένη πρόθεσί του ἦταν ὅτι, ὅσα περιέχονται

². Νεοφύτου μοναχοῦ καὶ Ἐγκλείστου, *Βιβλιογραφικὸν Σημείωμα. Εἰδήσεις τινες περὶ τῆς ἐν Κύπρῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, 6 (1972 – 1973) 125 – 126.

στό «σχεδάρειον», πού ἔλαβε ἀπό τόν ἀδερφό του, νά μίν ξεχαστοῦν καί πρὸς τόν σκοπό αὐτό ὁ ἴδιος τὰ μετέγραψε «πρὸς εὐκαιρον παρηγορίαν τοῖς χρήζουσιν», προσθέτοντας μία ἀκόμα ἔγκριτη (πρωτίστως γιά τούς μαθητές του) γνώμη, τή δική του. Ἔτσι, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε τὰ ὅτι τέσσερα αὐτά κανονικά κείμενα, ὅπως περιέχονται στούς δύο κώδικες (Ἀγίου Σάβα 366 καί Phil. gr. 330) διέφυγαν τήν ἱστορική λήθη χάρι στήν παρέμβαση τοῦ ἁγίου Νεοφύτου. Ἐπομένως, αὐτό τό μικρό ἀνθολόγιο θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ὑπό κάποια ἔννοια ἔργο τοῦ Ἀγίου καί κατά τοῦτο θά ἔπρεπε νά δημοσιευθεῖ στόν 5ο τόμο τῶν Συγγραμμάτων του. Ἐπίσης, μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἁγιοσαβαϊτικός κώδικας πιθανόν νά ἀνῆκε κάποτε στή βιβλιοθήκη τῆς Ἐγκλείστρας. Ἡ ὑπόθεση ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ σύμμικτος αὐτός κώδικας περιέχει κείμενα ἀπολύτως συμβατά μέ τὰ πνευματικά ἐνδιαφέροντα τοῦ Νεοφύτου καί τῆς ἀδελφότητάς του. Συγκεκριμένα, μεταξύ τῶν ἄλλων ὑπάρχει ἕνα σύντομο παράθεμα, «Ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ Νικηφόρου πατριάρχου πῶς τρίτον προσκυνεῖται τὰ τίμια ξύλα» (φ. 22v) πού ὑποστηρίζει τόν παραπάνω ἰσχυρισμό μας. Μίν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ ναός τῆς Ἐγκλείστρας ἦταν ἀφιερωμένος στόν τίμιο σταυρό καί ὅτι στήν *Πανηγυρική* τοῦ Ἀγίου περιέχονται δύο πανηγυρικοί λόγοι ἀφιερωμένοι στόν σταυρό. Παρομοίως, στόν ἴδιο κώδικα περιέχεται καί ἕνα ἀνθολόγιο χωρίων «Ἐκ τῆς Ἐξαμέρου τοῦ ἐν ἁγίους πατρός ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας» (φ. 30v - 58v) πού καί αὐτό ἔχει ἄμεση σχέση μέ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀγίου, μέ δεδομένο ὅτι ὁ ἴδιος ἔγραψε τό περίφημο ὁμότιτλο ἔργο. Βεβαίως, ὅταν ὁ Νεόφυτος ἔγραφε τήν Ἐξαμέρό του, δέν εἶχε στή διάθεσή του τό ἔργο τοῦ Βασιλείου, ὅπως ὁ ἴδιος παραδέχεται. «*Ἐντυχον δέ καί ἔξαμέρω τοῦ θείου Χρυσοστόμου, ἐπόθουν δέ ἐντυχεῖν καί Βασιλείου τοῦ μεγάλου ἔξαμέρω καί οὐχ πύρεσκον. Διππευσάντων δέ χρόνων τριάκοντα καί ἑπτὰ, καί αὐθις ἐργωδεστέρας ἡσυχίας χρεῖαν ὠπηθεῖς καί πρὸς τήν νέαν Σιών ταύτην διωκισθεῖς (ἡ ἄνοδος τοῦ στή Νέα Σιών ἔγινε τό 1195), πάλιν ἐξήτουν ἐμπόνως τήν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐντυχεῖν ἔξαήμερον, καί ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν δύο ἐνοριῶν Πάφου τε καί Ἀρσινόης ζητήσας καί μί εὐρών, ὡς εἰκός, ἐλυπούμην*»³. Παρά τήν ἄγνοια τοῦ ἔργου τοῦ Βασιλείου, ὁ Νεόφυτος μπόρεσε μέ θεία φώτιση νά συντάξει τίς δικές του ὁμιλίες στήν Ἐξα-

³*Ἐρμηνεία εἰς Ἐξαήμερον*, ἐκδ. Θ. Ε. Δετοράκης, Ἀγίου Νεοφύτου Συγγραμματα, τ. Δ', Πάφος 2001, σ. 66.

ήμερο. Τά δεδομένα τῶν πηγῶν μᾶς ἐπιτρέπουν νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ συγγράμματος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, πού εἶναι ἔργο ἀναφορᾶς γιά τή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας περί τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἦταν γιά τούς ἐγκλειστρωτες μοναχούς μία ἡχηρή ἔλλειψη πού θά ἔπρεπε κάποτε νά ἀναπληρωθεῖ. Ἔτσι, τό εἰρημένο «ἀνθολόγιο» πού περιέχεται στόν ἀγιοσαβαϊτικό κώδικα, ὑποθέτω ὅτι ἐξυπηρετοῦσε σέ κάποια ἔκταση τή συγκεκριμένη ἀνάγκη. Μία τρίτη περίπτωση κειμένου πού μπορεῖ νά ἐνισχύσει καί ἄλλο τά παραπάνω εἶναι τά: «Σχόλια εἰς διάφορα κεφάλαια τῆς Κλίμακος» (φ. 59r – 68r), μέ τό δεδομένο ὅτι ὁ Νεόφυτος συχνά προσφεύγει στή διδασκαλία τοῦ σιναΐτη πατέρα γιά τόν πνευματικό καταρτισμό τοῦ ἰδίου καί τῶν μοναχῶν του.

Δέν θά ἤθελα νά ἐπεκτείνω περαιτέρω τή συζήτηση κατά πόσο τό ἀγιοσαβαϊτικό χειρόγραφο ἀνήκε ἢ ὄχι στή βιβλιοθήκη τῆς Ἐγκλείστρας καί ἂν ἡ ἀντιγραφή του ἦταν πόνημα ἐγκλειστρωτῶν κωδικογράφων. Ἐξάλλου, ἡ θεματική τοῦ παρόντος τεύχους τοῦ περιοδικοῦ *Πνευματική Διακονία* δέν ἐπιτρέπει ἐδῶ μία τέτοια διερεύνηση. Ἀφήνοντας τά φιλολογικά καί τά ἱστορικά θέματα στό περιθώριο, ἐπισημαίνω μόνο ὅτι τό «σημείωμα» τοῦ Νεοφύτου συντάχθηκε μετά τόν θάνατο τοῦ ἀυταδέλφου του, ὅπως ὑπονοεῖται ἀπό τή χρήση τῆς λέξης «μακάριος». Ἔτσι, ὁ Χρυσοστομίτης παρέδωσε στόν ἀδελφό του κάποια στιγμή τό «σχεδάριον» του πού ἔφερε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1198 καί 1203 (*terminus post quem* εἶναι τό 1198, χρόνος ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Καματηροῦ καί *ante quem* ἡ κάθοδος ἀπό τόν θρόνο τοῦ Ἀλεξίου Α' Ἀγγέλου 1203) καί μέ αὐτό τό σύντομο κείμενο κατέστησε τόν Νεόφυτο γνώστη τῶν συζητήσεων περί τοῦ θέματος τῆς κουρᾶς μετά τή χειροτονία πού γίνονταν τότε στήν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας. Πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι στή βυζαντινή περιφέρεια ἔφτανε εὐκόλα ὁ ἀντίλαλος τοῦ θεολογικοῦ προβληματισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνεργούντων, ἐν προκειμένῳ, καί τῶν χρυσοστομιτῶν μοναχῶν πού διέμεναν στήν Πόλη. Μήν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ ἅγιος Νεόφυτος ἀφιέρωσε ἰδιαίτερο κεφάλαιο στήν *Τυπική Διαθήκη* του «πρός τούς ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων χρυσοστομίτας ἀδελφούς ὑπόμνησις περί ...»⁴. Ἐξάλλου, τό ἄκουσμα ἀπό τούς Κύπριους τῶν θεολογικῶν συζητήσεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως φαίνεται καί στήν περίπτωση τῆς ἔριδας περί τοῦ φθαροῦ ἢ τοῦ

⁴. Βλ. Ἀγίου Νεοφύτου Ἐγκλείστου Συγγράμματα, ὅπ.π., σ. 66.

ἀφθάρτου τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων, πού συγκλόνισε τήν Κωνσταντινούπολη⁵, κυρίως ἐπί τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάννη Καματηροῦ (τό ἴδιο θέμα ἀπασχόλησε καί τόν Νεοφύτο σέ δύο κείμενά του⁶) καί ἂν ἡ Πόλη δέν ἔπεφτε στους σταυροφόρους τό 1204, ἡ ἔριδα θά λάμβανε τραγικές διαστάσεις γιά τήν ἐκκλησιαστική ἐνότητα. Τά δύο θέματα, δηλαδή τό εὐχαριστιακό καί τό κανονικό, φαίνεται ὅτι ἤρθαν σέ γνώση τοῦ ἁγίου Νεοφύτου κατά πληροφόρηση τοῦ ἀδελφοῦ του, ὕστερα ἀπό τό ταξίδι του στήν Κωνσταντινούπολη.

Μετά τήν παραπάνω ἱστορική καί γραμματολογική περιήγηση, ἐπανέρχομαι στό κανονικό ζήτημα πού θίγεται ἀπό τούς δύο πατριάρχες καί τούς δύο ἱερομονάχους. Ἀφετηρία τοῦ κανονικοῦ ζητήματος εἶναι ἀσφαλῶς ὁ 2ος κανόνας τῆς λεγομένης Η' οἰκουμενικῆς συνόδου, δηλαδή τῆς Ἁγίας Σοφίας (879/880). Τό κείμενο τοῦ κανόνα εἶναι τό ἑξῆς: «*Εἰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἔνιοι τῶν ἀρχιερέων εἰς τὸ τῶν μοναχῶν κατιόντες σχῆμα ἐπὶ τῷ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐβιάζοντο διαμένειν ὑψηλῶς, καὶ τοῦτο πράττοντες παρεωρῶντο, ἀλλ' οὖν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος, καὶ τοῦτο ρυθμίζουσα τὸ παρόραμα καὶ πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς τὴν ἄτακτον ταύτην ἐπανάγουσα πρᾶξιν, ὥρισεν, ἵνα εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ εἴ τις ἄλλος τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος πρὸς τὸν μοναδικὸν θελήσει καταλθεῖν βίον καὶ τὸν τῆς μετανοίας τόπον ἀναπληρῶσαι, μηκέτι τοῦτον τῆς ἀρχιερατικῆς ἀντιποιεῖσθαι ἀξίας. Αἱ γὰρ τῶν μοναχῶν συνθῆκαι ὑποταγῆς λόγον ἐπέχουσι καὶ μαθητείας, ἀλλ' οὐχὶ διδασκαλίας ἢ προεδρίας, οὐδὲ ποιμαίνειν ἄλλους, ἀλλὰ ποιμαίνεσθαι ἐπαγγέλλονται. Διό, καθ' ἃ προείρηται, θεσπίζομεν, μηκέτι τινὰ τῶν ἐν ἀρχιερατικῷ καταλόγῳ καὶ ποιμένων ἐξεταζομένων εἰς τὴν τῶν ποιμαινομένων καὶ μετανοούντων χώραν ἑαυτὸν καταβιβάζειν. Εἴ δέ τις τοῦτο τολμήσειε πρᾶξαι, μετὰ τὴν ἐκφώνησιν καὶ διάγνωσιν τῆς νῦν ἐκπεφωνημένης ψήφου, αὐτὸς ἑαυτὸν τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀποστερήσας βαθ-*

⁵. Γιά τήν ἔριδα βλ. Β. Χριστοφορίδης, Ἔνα ἀνέκδοτο «σημείωμα» περὶ τοῦ φθαρτοῦ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς θείας Εὐχαριστίας, Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολ. Παν. Θεσσαλονίκης, Τμήμα Θεολογίας, τ. 8 (1998) 415 – 424.

⁶. Τό πρῶτο περιέχεται στήν Πανηγυρική, ἐκδ. Θ. Ξ. Γιάγκου, Ἁγίου Νεοφύτου Συγγράμματα, τ. Γ', Πάφος 1999, σ. 495 – 498 καί τό δεύτερο ὑπάρχει στά ἐλάσσονα ἔργα τοῦ Νεοφύτου μέ τίτλο: Περὶ τῶν θείων καὶ φρικτῶν μυστηρίων, ἐκδ. Ἄπ. Καρπόζηλος, Ἁγίου Νεοφύτου Συγγράμματα, τ. Ε', Πάφος 2005, σ. 417 – 420.

μοῦ, οὐκέτι πρὸς τὸ πρότερον, ὅπερ δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἠθέτησεν, ἀξίωμα ἐπαναστρέψει»⁷.

Τὸ ἐκκλησιολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κανόνα δηλώνεται μὲ σαφῆ τρόπο ἀπὸ τὸν κανονικὸ νομοθέτη, καὶ ἀσφαλῶς αὐτὸς ἔχει ἀπολύτως δίκαιο. «Αἱ γάρ τῶν μοναχῶν συνθήκαι ὑποταγῆς λόγον ἐπέχουσι καὶ μαθητείας, ἀλλ' οὐχὶ διδασκαλίας ἢ προεδρίας· οὐδέ ποιμαίνειν ἄλλους, ἀλλὰ ποιμαίνεσθαι ἐπαγγέλλονται». Ἡ τάξις τῶν μοναχῶν, ὡς ὑποτεταγμένων στήν (ἀρχ)ιερατικὴ ἐξουσία, εὐρίσκεται σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἀρχιερατικὴ ὑπεροχή, γεγονός πού ἐπισημαίνεται καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς σχολιαστὲς τοῦ κανόνα, μὲ τὸν Ἰωάννη Ζωναρά νά διερωτᾶται: «Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς καὶ προεδρεύων ἔσται διὰ τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ διὰ τὸ σχῆμα τὸ μοναχικόν ταπεινούμενος; Πῶς ὁ διδάσκων ἔσται καὶ διδασκόμενος; Πῶς δέ ὁ ποιμαίνων καὶ ποιμαινόμενος; Δι' ὃ, φησί, θεσπίζομεν τοὺς ἀρχιερεῖς μηκέτι καταβιβάζειν ἑαυτοὺς εἰς τόπον μετανοούντων· μετανοίας γάρ ὁ μοναχικὸς βίος ἐπάγγελμα ...»⁸. Στὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας καταγράφεται ὁ ἴδιος ἐκκλησιολογικὸς προβληματισμός, μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν πατριαρχικῶν θρόνων στή Σύνοδο νά ἐκθέτουν τὴν κανονικὴ τάξις τῶν Ἐκκλησιῶν πού ἀντιπροσώπευαν, ὕστερα ἀπὸ ἐρώτημα τοῦ πατριάρχου Φωτίου. «Φώτιος ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης εἶπε· Πῶς ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ τάγματος ἑαυτοὺς εἰς τὴν τῶν μοναχῶν καταλεγόντων χώραν; Ἄρα εἰς ὑποταγὴν ἑαυτοὺς παραδιδόντες, δύνανται ἔτι οἱ αὐτοὶ τῆς αὐτῆς ποιμεναρχίας ἔχεσθαι; Οἱ ἀγιώτατοι τοποτηρηταὶ τῆς Ρώμης εἶπον· Τοῦτο παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστιν, οὐδέ σώζεται· ὅστις γάρ, ἐάν ἀπὸ ἀρχιερατικοῦ τάγματος εἰς τὴν τῶν μοναχῶν, τουτέστι τῶν μετανοούντων, καταριθμηθῆ χώραν, οὐ δύναται ἔτι τῆς ἀρχιερωσύνης διεκδικεῖν ἀξίωμα. Βασίλειος καὶ Ἡλίας οἱ ἀγιώτατοι τοποτηρηταὶ τῶν ἀνατολικῶν θρόνων εἶπον· Οὐδέ ἡμῖν ἐφωράθη τοῦτο ποτέ γινόμενον· τὸναντίον μὲν οὖν μονάζοντες προέρχονται εἰς ἀρχιερέα· ἀπὸ δέ τῶν ἀρχιερέων εἰς μοναχούς κατερχόμενοι, ἀρχιερεῖς μένειν οὐ δύνανται»⁹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω καθίσταται κατανοητὸ ὅτι τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τοῦ κανόνα, κατὰ τὴ βούλησιν τοῦ κανονικοῦ νομοθέτη, ἀναφέρεται στήν ἀρχιε-

⁷. ΡΠΣ, τ. 2ος, σ. 707 – 708.

⁸. Ὅπ.π., σ. 708 – 709.

⁹. Mansi, τ. 17A -18A, στ. 501.

ρωσύνη, στή βάση τῆς θεμελιώδους ἐκκλησιολογικῆς ἀρχῆς πού ἤδη ἀναφέραμε. Αὐτή ἡ σαφής καί τεκμηριωμένη κανονική τάξη στήν πράξη συμπλέκεται μέ εἰδικότερο προβληματισμό, ἀναδυομένων στό προσκίνητο καί ἄλλων ἐπί μέρους πτυχῶν, ὅπως αὐτή πού ἐκθέτει ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών στό παρακάτω σχόλιό του: «Ἐζητήθη δέ, εἰ μοναχός μετά τήν ἀρχιερωσύνην ἀξιωθείς τοῦ μεγάλου σχήματος, δύναται τι ἐνεργεῖν ἐπισκοπικόν· εἶπον γάρ τινες, ὡς, ἐπεὶ ὁ τοιοῦτος πρό τοῦ ψηφισθῆναι ἀπεκάρη, οὐκ ἐδεῖτο καί δευτέρας ἀποκάρσεως, κἀντεῦθεν οὐδέ ἔχουσιν ἐπ' αὐτῷ χώραν τά τοῦ κανόνος· οὐκ ἤρσαν δέ ταῦτα λέγοντες, ἀλλ' ἤκουσαν ὡς κυρίως ἀπόκαρσις ἡ τοῦ μεγάλου καί ἀγγελικοῦ σχήματος προβολή ἔστι· τό γάρ μικρόν σχῆμα ἀρραβῶν ἐκείνου τοῦ τελείου λέγεται. Εἰ γοῦν τό μικρόν σχῆμα τήν ἀρχιερωσύνην παύοι, πολλῶ πλεον σχολάσει ταύτην ἢ τελεία ἀπόκαρσις»¹⁰.

Θέμα ἴδιας συνάφειας τίθεται καί τό 1389, ἐπί πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἀντωνίου Β', στήν περίπτωσι τῆς μεγαλοσχημίας τοῦ Οὐγγροβλαχίας Ἀνθίμου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰσίδωρος Θεσσαλονίκης ὁ Γλαβάς. Σύμφωνα μέ αὐτόν, ὁ Οὐγγροβλαχίας μποροῦσε νά διατηρήσει τήν ἀρχιερωσύνη καί μετά τή μεγαλοσχημία του. Τό ἐπιχείρημα ἦταν ὅτι οἱ ὑποσχέσεις πού δόθηκαν κατά τό μικρό σχῆμα ἔγιναν πρὶν τή χειροτονία του σέ ἐπίσκοπο καί ἐπομένως ἤρθησαν ὀριστικά κατά τήν κλήσι του στό ἀρχιερατικό ἀξίωμα καί κυρίως μέ τήν ἀρχιερατική χειροτονία. Κατά συνέπεια, κατά τή μεγαλοσχημία του, ἐπαναλαμβάνόμενες οἱ ἴδιες ὑποσχέσεις («συνταγές») δέν ἔχουν πλέον ἰσχύν, καθόσον ἦταν ἤδη λυμένες καί ὡς ἐκ τούτου δέν ἐπιφέρουν κάποια κατάλυσι τῆς ἀρχιερωσύνης («...ὅτι ὁ μὲν ἐκ μικροῦ σχήματος καλούμενος εἰς ἀρχιερωσύνην λύεται τῶν συνταγῶν, οὐ διά μόνης τῆς κλήσεως, ἀλλά καί διά τῆς ἀρχιερατικῆς τελετῆς· ὁ γοῦν τοιοῦτος μεγαλόσχημος γενόμενος, τὰς αὐτάς δίδωσι καί πάλιν συνταγὰς· αἱ δέ εἰσὶ λελυμέναι διά τῆς ἀρχιερατικῆς ἀγιστείας»). Ἀντίθετα, «ὁ ἐκ κοσμικοῦ ἀρχιερεὺς», δηλαδή αὐτός πού δέν ἔχει κουρά (σαφῆς μαρτυρία ὅτι γιά τή χειροτονία ἀγάμων κληρικῶν δέν προϋποτίθεται ἡ μοναχική ιδιότητα) «μοναχός γενόμενος οὐκέτι ἔχει δευτέραν ἀρχιερωσύνην πρὸς λύσιν τῶν συ-

¹⁰. ΡΠΣ, τ. 2ος, σ. 709 – 710.

νταγῶν»¹¹. Ὡς ἐκ τούτου, ἐφόσον δέν ἔπεται χειροτονία, δέν λύνονται οἱ ὑποσχέσεις, ἄρα μέ τήν κουρά καθίσταται ἀνενεργός ἡ ἀρχιερωσύνη. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιά ἕνα νομικό κατασκευάσμα, πού σέ κάποια ἔκταση στοιχειοθετεῖ σχολαστικότητα.

Ὁ παράγοντας τῶν ἐπί μέρους πτυχῶν γινόταν ἀκόμη πιό περίπλοκος, ὅταν σχετιζόταν μέ τά πραγματικά γεγονότα μιᾶς ἐκλογῆς ἀρχιερέως σέ ὑψηλή ἐκκλησιαστική θέση. Π.χ. ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικόλαος Μουζάλων μετά τήν παραίτησή του ἀπό τόν θρόνο τοῦ ἀπ. Βαρνάβα περί τό 1110, εἰσῆλθε στή μονή τοῦ Κοσμιδίου στήν Κωνσταντινούπολη καί παρέμεινε ἐκεῖ ὡς μοναχός γιά τριάντα ἐπτά χρόνια. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Νικόλαος ἦταν ἤδη μικρόσχημος μοναχός πρῖν ἐκλεγεῖ καί χειροτονηθεῖ ἀρχιερέας. Ἐπομένως, κατά τή λογική πού ἀναπτύχθηκε στήν περίπτωση τοῦ Ἀνθίμου Οὐγγροβλαχίας, ἡ ἀρχιερατική χειροτονία κατέλυσε τίς ὑποσχέσεις τῆς μικροσχημίας. Ὡστόσο, αὐτό τό γεγονός δέν θά μπορούσε νά εἶναι τό πειστικό ἐπιχείρημα, γιά ἕνα πρόσωπο πού γιά τριάντα ἐπτά χρόνια ζοῦσε καί πολιτευόταν ὡς μοναχός. Ἔτσι, ὅταν ὁ Νικόλαος ψηφίστηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τό 1147, τέθηκε θέμα ἀντικανονικότητας. Πῶς ἕνας πρῶν ἀρχιερέας καί στή συνέχεια μοναχός, μπορεῖ νά ἀνέλθει στόν θρόνο ἑνός πατριαρχείου. Βεβαίως, ἡ περίπτωση τοῦ Μουζάλωνα δέν σχετιζόταν μόνο μέ ὅσα διαλαμβάνονται στό 2ο κανόνα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλά καί μέ ὅσα ἀναφέρονται στίς κανονικές πηγές περί τῆς παραιτήσεως ἑνός ἀρχιερέα. «Κατά τούς ἀντιπάλους τοῦ Μουζάλωνος, ἐπειδή παρητήθη οὗτος ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, παρητήθη αὐτομάτως καί ἐκ τῆς ἀρχιερωσύνης. Δέν ὑπάρχει διάκρισις μεταξύ διοικητικῆς δικαιοδοσίας καί ἀρχιερωσύνης. Τά δύο αὐτά εἶναι ἀδιασπᾶστος ἐνωμένα, ὥστε δέν εἶναι δυνατόν νά τά διαιρέση κανεῖς παραιτούμενος τοῦ ἑνός καί νά διατηρῆ τό ἕτερον»¹². Ἐξάλλου, μία τέτοια πράξη δηλώνεται καί στίς ἔγγραφες παραιτήσεις ἀρχιερέων. Ἀναφέρω ἐδῶ τήν περίπτωση τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωάννη Ε' Ὁξειίτη πού ὑποβλήθηκε τό 1100: «Παραιτοῦμαι τόν ἀρχιερατικόν τῆς Ἀντιοχείας θρόνον, μᾶλλον δέ οὐ τόν

¹¹. Μ. Γεδεών, *Κανονικά Διατάξεις*, τ. Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888 (ἀνατ. Λειψία 1970), σ. 22-23.

¹². Θ. Ν. Ζήση, *Ὁ πατριάρχης Νικόλαος Δ' Μουζάλων (Παράρτημα: Μουζάλωνος περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος)*, ΕΕΘΣχ., 23, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 27.

θρόνον μόνον, ἀλλά καί αὐτό καθάπαξ τό τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα, αὐτό τό ὄνομά τε καί τό πρᾶγμα, ὡς μίτε εἶναι με τοῦ λοιποῦ μίτε ὀνομάζεσθαι μίτε πατριάρχην μίτε ἀρχιερέα ἢ ὄλως γοῦν ἱερέα, μίτε ἐγγχειρίσαι τό παράπαν, ἕως ἂν τῷ βίῳ περιῶ, ἀρχιερατικῷ τινι ἔργῳ καί λειτουργήματι»¹³. Στό ἴδιο πλαίσιο θά πρέπει νά δοῦμε καί τήν περίπτωση τοῦ Μουζάλωνα. Ἡ παραίτηση ἑνός ἀρχιερέα, πού ἀναφέρεται σέ ὄλο τό φάσμα τῆς ἀρχιερατικῆς ἐξουσίας, προφανῶς δικαιολογεῖ καί τόν κανόνα τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἄνεφερα τό παραπάνω παράδειγμα γιά νά δώσω μία κάποια εἰκόνα τῆς περιπτωτικῆς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τῶν κανόνων πού κάποιες φορές χαρακτηρίζει τούς βυζαντινούς κανονολόγους. Ἡ προσέγγιση ἐκφραζόταν συνήθως μέ ἕνα νομικό κατασκευάσμα. Π.χ. ὁ κανονολόγος Θεόδωρος Βαλσαμών, σχολιάζοντας τόν 12ο κανόνα τῆς Ἀγκύρας («Τούς πρό τοῦ βαπτίσματος τεθυκότας, καί μετά ταῦτα βαπτισθέντας, ἔδοξεν εἰς τάξιν προάγεσθαι, ὡς ἀπολουσαμένους»¹⁴, καθόσον τό βάπτισμα καθαιρεῖ πάντα τά προηγηθέντα ἁμαρτήματα) ἀναφέρεται στήν περίπτωση τοῦ «ἀφορισμοῦ» ἀπό τόν πατριάρχη Πολύευκτο τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ γιά τόν φόνο τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, λέγοντας ὅτι ὁ πατριάρχης ἀρχικά ἐπέβαλε τόν ἀφορισμό, ὕστερα ὁμως μεταπεισθήκε καί ἀναίρεσε τήν ἀπόφασί του, ἐπικαλούμενος μαζί μέ τή σύνοδο τά ἀκόλουθα: «Εἶπε γάρ μετά τῆς ἁγίας συνόδου ἐν τῇ γενομένῃ τνικαῦτα συνοδικῇ πράξει, τῇ ἐν τῷ χαρτοφυλακείῳ ἀποκειμένη, ὡς ἐπεὶ τό χρῖσμα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος τά πρό τούτου ἁμαρτήματα ἀπαλείφει, οἷα καί ὅσα ἂν ᾧσι, πάντως καί τό χρῖσμα τῆς βασιλείας, τόν πρό ταύτης γεγονότα φόνον παρὰ τοῦ Τσιμισκῆ ἐξήλειψεν»! Προχωρώντας ὁ Βαλσαμών στόν σχολιασμό του ὑποστηρίζει ὅτι «ὄσοι μᾶλλον εἰσί συμπαθέστεροι καί τόν τοῦ Θεοῦ ἔλεον τῆς κρίσεως προαρπάζουσιν» ἀποδέχονται ὅτι καί «τό χρῖσμα τῆς ἀρχιερωσύνης»¹⁵, δηλαδή ἡ εἰς ἀρχιερέα χειροτονία ἀπαλείφει τα διαπραχθέντα μικρά ἢ μεγάλα ἁμαρτήματα τοῦ κληρικοῦ!! Ἡ χειροτονία κατά τήν ἄποψη αὐτή λειτουργεῖ ὡς ἕνα δεύτερο βάπτισμα καί ἐπο-

¹³. P. Gautier, Jean V l'Oxite, patriarchate d' Antioche, *REB*, 22 (1964) 140. Βλ. καί Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης Ε' Ὁξειτῆς (1089 – 1100), *ΕΕΒΣ*, 12 (1936) 380.

¹⁴. ΡΠΣ, τ. 3ος, σ. 43.

¹⁵. Ὅπ.π., σ. 44.

μένως οί ἀρχιερεῖς εἶναι ἀνεύθυνοι γιά τά προηγούμενα ἁμαρτήματα πού διέπραξαν ὡς διάκονοι καί πρεσβύτεροι.

Ἀπό τά τέσσερα κείμενα πού περιέχονται στόν ἀγιοσαβαϊτικό κώδικα τίθεται καί μία ἄλλη σημαντική παράμετρος πού πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι ἔγινε ἀντικείμενο περαιτέρω συζητήσεων. Τό θέμα πού τέθηκε λίγα μόλις χρόνια μετά τή σύνοδο τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐπί τῆς πατριαρχίας τοῦ μαθητῆ τοῦ Μ. Φωτίου Νικολάου Α' Μυστικοῦ, εἶναι ἐάν ὁ κανόνας μπορεῖ νά ἔχει ἐφαρμογή καί στους ἄλλους δύο βαθμούς τῆς ἱερωσύνης, δηλαδή τοῦ πρεσβυτέρου καί τοῦ διακόνου. Ὅπως φαίνεται, καί στά τέσσερα κείμενα, ἡ θέση εἶναι ὅτι ἡ μεγαλοσημία δέν συνεπάγεται τήν ἀπαγόρευση τοῦ «λειτουργεῖν», μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι «ἡ χάρις χάριν οὐκ ἐκδιώκει», πού εἶναι κατά κάποιο τρόπο καί ἀντεπιχείρημα στήν ἐκκλησιολογική θέση τῶν πατέρων τῆς συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως ὅτι ἐδῶ ἔχουμε δύο διακριτές περιπτώσεις. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται στήν ὑποστήριξη τῆς ἀρχιερατικῆς τιμῆς καί περιωπῆς καί ἡ δεύτερη στό γεγονός τοῦ «ἀνεξαλείπτου» τῆς ἱερωσύνης, ἡ ὁποία βεβαίως μέ κανένα τρόπο δέν μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ λόγω τῆς κουράς. Σέ αὐτή τή θέση συμφωνοῦν καί οἱ τέσσερις ἐκκλησιαστικοί ἄνδρες πού ἀναφέρονται στόν ἀγιοσαβαϊτικό κώδικα. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ διεύρυνση τοῦ πεδίου ἐφαρμογῆς τοῦ κανόνα ἀνοίγε καί ἄλλες προοπτικές πού ἦταν χρήσιμες ἐξ ἐπόψεως ποιμαντικῆς. Θά ἔλεγα ὅτι ἡ κουρά μετά τή χειροτονία λειτουργοῦσε στή λογική τῆς ἰσόβιας ἀργίας στήν περίπτωση τῆς διαπράξεως σοβαροῦ κανονικοῦ ἀδικήματος ἀπό κάποιο πρεσβύτερο ἢ διάκονο. Ἐτσι, ἀντί αὐτός νά καθαιρεθεῖ ἀπό κάποιο ἀρμόδιο ἐκκλησιαστικό δικαιοδοτικό ὄργανο καί νά διαπομπευθεῖ ἐπομένως ἐνώπιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, προτασσόταν ὁ ἐγκλεισμός του σέ μονή, κειρόμενος μοναχός. Ὅπως λέει ἕνας κανόνας πού ἀποφασίστηκε, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό ἀλεξανδρινούς ἐπισκόπους: «Ἱερεύς τις ὢν τῷ καιρῷ τοῦ σχήματος ἐκδυόμενος καί συρόμενος καί ἰστάμενος γυμνός ὡς κατάδικος, οὕτως εἰς τήν χώραν τῆς μετανοίας εἰσέρχεται φατριαζόμενος ἐπιμέσεως ἁμαρτήσας καί ἐξετασθεὶς ἄδεκτον οὖν τόν τοιοῦτον εἰς τήν τῆς ἀναμαρτησίας χώραν ἐπιπηδᾶν τῆς ἱερωσύνης» (βλ. παρακάτω).

Αυτή η υπονοούμενη υπόθεση στην εφαρμογή του κανόνα της Αγίας Σοφίας μαρτυρείται και από συνοδικές συζητήσεις που έγιναν στο πατριαρχείο Ἀντιοχείας επί της πατριαρχίας του Θεοδοσίου Γ' Χρυσοβέργη (1057/1059 - ;), καθώς αναφέρει ο Νίκων Μαυρορείτης: «Οὗτος ὁ κανὼν (ὁ β΄ τῆς συνόδου τοῦ 879/880) ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ κυροῦ Θεοδοσίου πατριάρχου Ἀντιοχείας ἐξετάσθη ἐπὶ συνόδου καὶ εὐρέθη εὐλογος οὐ μόνον τὴν ἀρχιερωσύνην ἀπτόμενος, ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν ἱερωσύνην ἀπτεσθαι, ἀπεφάνθη, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν διακόνων. Καὶ ὁμως ἡ αἰτία τοῦ κανόνος εὐλογος»¹⁶.

Παρόμοια ἀποφάσισαν καὶ οἱ «ἀλεξανδρινοί», μέ τόν Νίκωνα νά ἐπισυνάπτει τὴν ἀπόφασί τους σέ ἐκείνη τῶν «ἀντιοχειανῶν». «Πάλιν ἄλλην εὐλογωτέραν αἰτίαν οἱ ἀλεξανδρινοὶ ἀπεφάναντο λέγοντες ὅτι Ἡ τάξις τῶν μοναχῶν ἀποβάλλεται τὴν ἱερωσύνην τελείως, ὅταν ἐστὶν ἱερεὺς καὶ εἰς τόν καιρὸν τοῦ σχήματος ἐκδύουν τόν συνεκδυόμενον μετὰ τοῦ λοιποῦ κόσμου καὶ τὴν ἱερωσύνην, καὶ ὡσπερ τινα κατάδικον συρόμενον καὶ εἰς τὴν χώραν τῆς μετανοίας εἰσέρχεται φατριαζόμενος ἐπιμέσεως ἐν ἀμαρτίας ἐξετασθεῖς [...] πάλιν οὐκ ἔστιν τελείως ἄδεκτον εἰς τὴν ἀναμαρτησίας χώραν ὡς μηκέτι ὅλως ἀμαρτήσας εἰς τὴν ἱερωσύνην ἐπιπηδᾶν»¹⁷.

Ἡ ἀπόφαση τῶν «ἀλεξανδρινῶν» σώζεται καὶ στή χειρόγραφη νομοκανονική παράδοση, μέ μάρτυρές της τούς κώδικες Coisl. 364 καὶ Ἀγίας Ἄννης Ἀγίου Ὁρους 257. Τό κείμενο κατὰ τόν ἀθωνικό κώδικα εἶναι τό ἑξῆς: «(κανὼν) α΄. Ὁ Ἀλεξανδρείας πάπας [...] μετὰ τῆς οἰκείας συνόδου ἀπεφάναντο οὕτως· Ὅτι ἡ τάξις τῶν μοναχῶν ἀποβάλλεται τὴν ἱερωσύνην τελείως. (κανὼν) β΄. Ἱερεὺς τις ὢν τῷ καιρῷ τοῦ σχήματος ἐκδυόμενος καὶ συρόμενος καὶ ἰστάμενος γυμνός ὡς κατάδικος, οὕτως εἰς τὴν χώραν τῆς μετανοίας εἰσέρχεται φατριαζόμενος ἐπι-

¹⁶. Chr. Hannick, (ed.), *Das Taktikon des Nikon von Schwarzen Berge: Griechischer Text und Kirchenglavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts* (Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris 62), Freiburg im Breisgau, 2014, σ. 834.

¹⁷. Ὅπ.π.

μέσεως ἀμαρτήσας καί ἐξετασθείς ἄδεκτον οὖν τόν τοιοῦτον εἰς τήν τῆς ἀναμαρτησίας χώραν ἐπιπηδᾶν τῆς ἱερωσύνης»¹⁸.

Οἱ βυζαντινές κανονικές πηγές αποτυπώνουν ἕνα ἐκκλησιολογικό προβληματισμό πού, ὅπως εἴπαμε, συνεφάνθηκε σέ κάποια ἔκταση καί μέ θέματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς δίκης. Λίγο πολύ αὐτό τό πνεῦμα παραλαμβάνεται καί κατά τήν ἐποχή τῆς τουρκοκρατίας. Τό 1663 οἱ τέσσερις πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς (Διονύσιος Κωνσταντινουπόλεως, Παῖσιος Ἀλεξανδρείας, Μακάριος Ἀντιοχείας καί Νεκτάριος Ἱεροσολύμων) δίνουν ἀπαντήσεις σέ εἴκοσι πέντε ἐρωτήματα, κανονικοῦ κατά τό πλεῖστον περιεχομένου, μεταξύ τῶν ὁποίων πέντε (14 ἕως 18) ἀναφέρονται στό θέμα πού ἐδῶ συζητᾶμε. Οἱ πατριάρχες κινοῦνται στό πλαίσιο πού ἔθεσε, μέ τόν κανόνα 2, ἡ Σύνοδος τῆς Ἀγίας Σοφίας (βλ. Ἀπόκριση 14), προκειμένου περὶ τῆς κουρᾶς ἑνός ἀρχιερέα, ἐνῶ συνδέουν τήν παραίτηση καί τήν ἔνταξη σέ μονή καί μέ τήν ἀπέκδυση «τῆς ἱερατικῆς στολῆς», λόγῳ ὑποκρυπτόμενης ἀναξιοῦτας. Ἔτσι στό ἐρώτημα (:«*Εάν ἐπίσκοπος ἢ πατριάρχης ἀποδοκιμάσας τοῦ ἰδίου θρόνου ἀβιάστως καί ἀπεκδυσάμενος παρησιᾶ τήν ἱερατικὴν στολήν, λέγων ἡμί βούλεσθαι ἔτι ἀρχιερατεῦειν ἢ πατριαρχεῦειν*», καί ἀναχωρήσας τοῦ θρόνου ἄνευ εἰδήσεως τοῦ κατά τόπον προϊσταμένου ἡγεμονικῶς, ἀπέλθῃ ἐπὶ τῷ ἡσυχάζειν, ὁμολογήσας ἑαυτὸν ἀνάξιον τοῦ ἀρχιερατεῦειν, δύναται ἔτι ἐπανελθεῖν εἰς ὃ κατεφρόνησε καί ἀπέβη;») δίνει τήν παρακάτω ἀπάντηση πού φανερώνει ἕνα δικονομικό χαρακτήρα (: «*Εἴρηται ἀνωτέρω ὅτι τόν ἄπαξ εἰς τήν τῶν μετανοούντων χώραν καταβιβασθέντα ἀρχιερέα ὑφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ τινός βίας ἢ δυναστείας αὐθεντικῆς, οὐδεμίαν ἀνάκλησιν ἔχειν τοῦ λοιποῦ ἀντιποιεῖσθαι τιμῆς ἀρχιερατικῆς· οὐδεὶς γάρ, φασὶν τά θεῖα λόγια, βάλλει τήν χεῖραν αὐτοῦ ἐπὶ τό ἄροτρον, καί πάλιν αἴρει αὐτήν· ἄροτρον γάρ ἡ μετάνοια, δι' ἧς καρπούς σωτηρίας δρεπόμεθα. Τό δέ ἀπεκδυθῆναι τήν ἀρχιερατικὴν στολήν ἔμπροσθεν πολλῶν, καί ὑφ' ἐκάστου τῶν ἱερῶν ἀμφίων*

¹⁸. Κώδικας Ἀγίας Ἄννας 257 ἔτους (1320), φ 146v – 147r. Βλ. περισσότερα Θ. Ξ. Γιάγκου, Ἡ κουρά μετά τή χειροτονία. Ἡ ἐφαρμογή τοῦ β' κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Ἀγίας Σοφίας 879/880, Συναξίς εὐχαριστίας. Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Γέροντος Αἰμιλιανοῦ, Ἀθήνα 2003, σ. 365-390.

ἀπεκδυόμενον λέγειν, 'ἀνάξιος εἰμί τούτου', οὐδεμιᾶς προφάσεως χώραν ἔτι κατέλιπεν παρ' αὐτῷ ἐνδύσασθαι ἔτι ἦν ἐξεδύσατο τῷ τρόπῳ τούτῳ στολήν· ὥσπερ γάρ κατά μικρόν προϊὼν ἐπὶ τοὺς τῆς ἱερωσύνης βαθμούς, ἐνεδύετο ἐν τῶν ἱερῶν ἀμφίων ἄχρι καὶ τοῦ ὠμοφορίου, δι' οὗ ἀπεκατέστη ἀρχιερεὺς καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἐπεφθάκει, οὕτως ἀπεκδυόμενος ταῦτα, ἀρχόμενος ἀπὸ τούτου, ἦτοι τοῦ ὠμοφορίου, καὶ ἀνατρέχων εἰς τὰ ὀπίσω, ἔμεινε πάλιν ὡς πρότερον, ἰδιώτης καὶ μοναχός, αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ ἀποφίνας μετὰ τὴν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας τελεσιουργίαν. Ὅθεν οὐδαμῶς ἐστὶν δεκτέος ἀνατρέχων καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς πάλιν ἀξίας ἀντιποιούμενος· τὰ γὰρ φρικτὰ οὐ δίκαιόν ἐστι γενέσθαι παικτὰ. Συνάγεται τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Νομίμου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅτι τὸν ἄπαξ καταφρονήσαντα τῆς ἀρχιερατικῆς λειτουργίας, οὐ παραδεκτὸν ἔτι εἰς τὴν ἀρχιερατικὴν τιμὴν»¹⁹.

Ἡ ἐπιλεκτικὴ σταχυολόγησις τῶν κανονικῶν πληροφοριῶν νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ συμπληρωθῆι μὲ τὸ παρακάτω παράθεμα ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτη στὸν εἰρημένο κανόνα τῆς Ἁγίας Σοφίας· ἓνα σχόλιο ποῦ «κωδικοποιεῖ» καὶ τίς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του. «Τινὲς θέλουσιν ὅτι οἱ ἀπὸ ἀρχιερέων γενόμενοι μοναχοί, ὄχι οἱ διὰ ἐγκλήματα ὅπου ἔκαμαν καθαιρεθέντες συνοδικῶς, ὄχι οἱ παραιτησάμενοι διὰ τὴν ἀναξιότητά των τὴν κρυπτὴν, ἢ καὶ ἐξομολογήθησαν κατὰ μόνας πνευματικῶ πατρί, ἀλλὰ μόνοι οἱ παραιτησάμενοι διὰ ἀμέλειαν, ἢ ἀπραγμοσύνην (τὸ ὁποῖον ἀκανονίστως μὲν ἐποίησαν, ἔφθασαν ὁμως νὰ τὸ κάμνουν, περὶ οὗ ὄρα τὴν ἐπιστολήν τῆς γ' συνόδου), καὶ ὄχι διὰ ἄλλην ἀναξιότητά των κρυπτὴν ἢ φανεράν, καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν, γενόμενοι μοναχοί. Οὗτοι λέγω, θέλουσιν τινες, ὅτι καὶ ἀφ' οὗ γένουν μοναχοί, δύνανται νὰ ἐνεργοῦν ἱεροπραξίας μόνας τοῦ πρεσβυτέρου. Καὶ βεβαιοῦσι τὴν γνώμην τῶν πρώτων μὲν, ὅτι ἡ ὑποταγὴ καὶ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος, καὶ ἡ προεδρία τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος ἦναι ἐναντία ἓνα εἰς τὸ ἄλλο, καὶ διὰ τοῦτο ἐξωθοῦσιν ἄλληλα, καὶ νὰ ἦναι ἠνωμένα εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν, εἶναι ἀδύνατον, κατὰ τὸν παρόντα κανόνα. Ἡ δὲ τοῦ πρεσβυτέρου ἀξία, προεδρία οὐκ οὔσα, δέν εἶναι ἐναντία μὲ τὴν ὑποταγὴν, καὶ ἀκολουθῶς ἢμπορεῖ νὰ ἦναι ἠνωμένη μὲ αὐτὴν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον δευτε-

¹⁹ Βλ. Γερμανοῦ Αἵνου, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἀρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν Πανορθόδοξων Συνόδων*, εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια-προσθήκαι: ἀρχιμ. Εὐδόκιμος Καρακουλάκης, Ἱεράπετρα 2014, σ. 69.

ρον δέ, διά τί βλέπομεν ὅτι καί οἱ πρεσβύτεροι καί ἀφ' οὔ γένουν μοναχοί, πάλιν ἐνεργοῦν τάς ἐνεργείας τοῦ πρεσβυτέρου, καί ὑπό τοῦ μοναχικοῦ σχήματος εἰς τοῦτο δέν ἐμποδίζονται, καί τρίτον, διά τί οἱ κανόνες ὁ κ' τῆς ς', ὁ ιη' τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ, ὁ η' τῆς α' καί καταβιβάζοντες τόν ἐπίσκοπον ἀπό τήν ἐπισκοπικὴν ὑπεροχὴν, μέ ὅλον τοῦτο τάς ἱεροπραξίας τοῦ πρεσβυτέρου δέν τοὺς ἐμποδίζουν νά ἐνεργοῦσι»²⁰.

Τό θέμα συνέχισε νά συζητεῖται στά νομοκανονικά κείμενα τῆς τουρκοκρατίας, ἀφήνοντας ἕνα ξεχωριστό ἀποτύπωμα, τό ὁποῖο ὅμως ἀπαιτεῖ ξεχωριστή ἔρευνα. Ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά καταγραφοῦν οἱ περιπτώσεις ἀρχιερέων πού παραιτήθηκαν ἀπό τόν θρόνο καί τήν ἀρχιερωσύνη τους. Π.χ. σέ ὑποσημείωση στό Μαρτύριο τοῦ νεομάρτυρα Δημητρίου Πελοποννησίου (13 Ἀπριλίου 1803) ἀναφέρεται ἡ ἑξῆς πληροφορία, προκειμένου περὶ τῆς μεγαλοσχημίας τοῦ Μακαρίου Νοταρᾶ, ἀλείπτῃ τοῦ νεομάρτυρα: «Ὁ θεῖος Μακάριος ἦτον οὗτος ὁ πρῶν Κορίνθου, ὅστις ἀφ' οὔ ἔγινε μεγαλόσχημος, παραιτήσεν πᾶσαν ἱεροπραξίαν»²¹. Πάντως ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά ἐξεταστοῦν συστηματικά οἱ περιπτώσεις τῶν πολλῶν παραιτίσεων ἀρχιερέων κατὰ τήν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Μέ αὐτό τόν τρόπο θά φανεῖ ποιό ἦταν τό ἐκκλησιολογικό ὑπόβαθρο αὐτῆς τῆς πράξεως κατὰ τή συγκεκριμένη περίοδο.

²⁰ Πηδάλιον, σ. 364-365.

²¹ Νέον Λειμωνάριον, ἐν Βενετία 1819, σ. 241.